

A mai magyar család demográfus-szemmel

Népesedés és népesedéspolitika, tudományos konferencián elhangzott zárszó. Demográfia 1991.1-2 sz. 290-296. p.

A mai magyar család demográfus-szemmel

Pongrácz Tiborné

„**A NEMZET LÉTÉNEK ALAPJA** nem a föld, ipar, kereskedelem, nem a jó törvények, jó közoktatás, hadsereg, hanem a család. A nemzet létében fontos és nélkülözhetetlen a többi is mind, de a család a fundamentum, melyre minden épül. A pusztuló, egykés magyarságban az történt: az értékeknek az a rendje, amely fenntartotta, ezer veszedelemmel szemben megóvta, sőt növekedését biztosította, fölbillent, megbomlott. Megváltozott benne a család, a munka, a szellemi javak, a nemzeti hivatottság értékelése az anyagi és hedonisztikus javak értékével kapcsolatban... most már minden a legridegebb, elavult önzést szolgálja egész az öngyilkosságig és nemzetirtásig.”

E sorok nem napjainkban íródtak, hanem **FÜLEP LAJOS** református lelkész A magyarság pusztulása című, 1918-ban megjelent vitairatában fogalmazódtak meg. Fülep Lajos szenvedélyes sorai szinte aktuálisabbak ma, mint megírásuk pillanatában voltak, de egyben bizonyítják, hogy a család válsága, meggyengülése miatti aggodalom éppen úgy jelen volt a húszas években felvetődött társadalmi problémák között, mint a ma nemzeti sorskérdései sorában.

A családok életképessége, stabilitásának meggyengülése miatti aggodás korántsem magyar sajátosság; a fejlett ipari országok túlnyomó többségében is szakmai és publicisztikai viták tárgyát képezi. A kérdés sok esetben nem marad a tudományos kutatás vagy az irodalom területén, hanem — elsősorban a konzervatív, kereszténydemokrata pártok programjában — a politika rangjára emelkedik.

Jó példa erre a közelmúltban **GEORGE BUSH**nak az 1992 augusztusában Houstonban tartott elnökjelölő konvención elhangzott beszéde, amelyben a megoldásra váró gazdasági kérdésekkel egy szintre helyezte a családok megerősítésének, a családi értékek helyreállításának problematikáját. Úgy fogalmazott, hogy az amerikai nép ereje, sikerei és erkölcsi tartása egész történelmük során a stabil, egészséges, határozott értékrenddel bíró amerikai családokból táplálkozott, és ezért a jelenlegi társadalmi-gazdasági nehézségekből való kilábalás csak a családok megerősítése, a hagyományos értékrend helyreállítása útján képzelhető el. E példával csak azt kívántam illusztrálni, hogy egy, hazánktól mind gazdasági fejlettség, mind nagyság vagy a történelmi múlt tekintetében annyira eltérő országban mennyire azonosak a családok életével, működésével kapcsolatos problémák. George Bush szavai nemcsak a problémafelvetésben, hanem a kiútkeresésben is illenek Magyarországra is.

Tanulmányomban a teljesség igénye nélkül — elsősorban a kérdés demográfiai, szociológiai vonatkozásait vizsgálva — arra szeretnék rámutatni, hogy a mai magyar családok funkciózavarai mennyiben tör- vényszerűek, vagyis mennyiben azonosak a fejlett országokban általánosan lezajlott folyamatokkal, illetve hogy mennyire specifikusak, milyen mértékben vezethetők vissza az elmúlt negyven év családokat sújtó, gyakran

tudatosan családellenes viszonyaira.

HÁZASSÁGKÖTÉSEK, A HÁZASSÁGOK INSTABILITÁSA

A családok válságának egyik, mind a statisztikai mutatókban megjelenő, mind a mindennapi életben tapasztalható jele a házasságkötési kedv csökkenése, illetve a megkötött házasságok nagyfokú instabilitása, a válások magas száma.

Magyarország több mint száz év óta hagyományosan a magas házassági gyakoriságú országok közé tartozott. Az emberek túlnyomó többsége — a nők esetében 90-100 %-a — életében legalább egyszer házasságra lépett. A házasságkötések csökkenése mintegy 15-20 éve kezdődött Magyarországon, s az egyes mutatók mintegy 20%-os visszaesérről tanúskodnak. Más szóval úgy fogalmazhatunk, hogy míg korábban minden nő, de legalább a nők kilencven százaléka házasságra lépett, addig ma már csak 70-80%-a köt házasságot. Ezzel hazánk európai viszonylatban a magas házasságú országok csoportjából a közepes házassági készséget mutató országok csoportjába került.

A házassági készség hazánkban mutatkozó csökkenése részét képezi egy általános nemzetközi tendenciának, a Nyugat- és Észak-Európában már jóval korábban megkezdődött modernizációs folyamatnak. A házassági viszonyok változása a hatvanas években Svédországban kezdődött, majd a hetvenes években áterjedt Nyugat-Európa legtöbb országára, legkorábban Angliára, Hollandiára és Franciaországra. Az észak-európai országok egy részében a házassági korba lépő nőknek várhatóan csak 50-60%-a fog házasságot kötni, amely a házassági magatartás forradalmi változását, a házasság hagyományos szerepének, jelentőségének erőteljes visszaszorulását, módosulását jelzi. Az európai adatok elemzése arra utal, hogy a házasságkötések hazánkban tapasztalt visszaesése nem magyarázható legfőképpen az elmúlt negyven év szocialista ideológiájából, illetve az ezen az ideológián alapuló társadalmi-gazdasági változásokból. A volt szocialista országok túlnyomó többségében ugyanis a magyarországiéhoz hasonló csökkenés nem következett be, és Európában — Görögország mellett — éppen a volt szocialista országok képezik azt a csoportot (Csehszlovákia, Bulgária, Lengyel- ország, Románia, (volt) Szovjetunió), amelyre még mindig a magas házassági készség jellemző, ezekben az országokban még mindig a nők legalábbis kilencven százaléka élete folyamán legalább egyszer házasságra lép.

A gyakoriság nemcsak az első házasságkötések esetében, de az özvegyülést, vagy válást követő ún. újránházasságok esetében is csökken. Magyarországon a történelem során — elsősorban a magas halálozások miatt — az újránházasság tradicionálisan elfogadott intézmény volt. A II. világháborút követően az özvegyek újránházasságai jelentősen visszaszorultak, és mind abszolút, mind relatív értelemben megemelkedett a válás után házasságot kötöttek számaránya. Egészen a hetvenes évek közepéig-végéig az újránházasság rendkívül népszerű volt az elváltak körében. A férfiak háromnegyedének, a nők kétharmadának sikerült válása után újból házasságra lépni. A nyolcvanas években radikális változás következett be e téren (elsősorban a férfiak körében), s napjainkban az elváltaknak kevesebb, mint a fele vállalkozik újabb házasságra, és az adatok további csökkenésre engednek következtetni.

Magyarországon tehát a házasságkötések mind a nőtlenek és hajadonok, mind az elváltak

körében számottevő csökkenést mutatnak. Kérdés, hogy a házasságra nem lépő személyek a házasságkötés helyett milyen életformát választanak: az egyedüllétet vagy a párkapcsolatnak egy lazább, nem legalizált formáját. Megbízható statisztikai adatokkal nem rendelkezünk a tekintetben, hogy a magyar népesség házasságra nem lépő csoportja e két kategória között milyen arányban oszlik meg, de minden közvetett adat és tapasztalati tény arra utal, hogy hazánkban is — az Európa-szerte tapasztalható tendenciához hasonlóan — terjedőben van a házasság- kötés nélküli együttélés, más szóval az élettársi kapcsolat.

A nem legalizált párkapcsolatok népszerűbbé válása az 1960- as évek második felében az észak-európai országokban kezdődött, és az 1970-es évek végére, mint a házasság kötöttségeitől mentes, újfajta életstílus, már Nyugat-Európa számos országában tért hódított. Elterjedésében és társadalmi elfogadásában kétségkívül szerepet játszik a posztmodern ideológia egyéni és társadalmi értékrendeket befolyásoló hatása is. A posztmodern ideológia az ember érzelmeinek, vágyainak, céljainak kiszámíthatatlanságát hirdeti, és elutasítja az egyén pillanatnyi önmegvalósításának kötöttségeit, ígéreteket általi korlátozását. A fenti gondolatmenet logikus következménye a hagyományos család elutasítása és egy olyan párkapcsolati forma előnyben részesítése, amely bármikor, különösebb jogi következmények és nehézségek nélkül megszüntethető, felszámolható. A hagyományos „polgári” család elleni tiltakozás kifejeződéséül megjelenő új együttélési forma napjainkban Európa-szerte már olyan mértékben terjedt el, hogy nem lehet egyértelműen megállapítani: az együttélők milyen arányban azonosulnak magával az ideológiával, illetve követik egyszerűen a divatot.

Nemzetközi összehasonlításban az élettársi kapcsolatok súlya Magyarországon ma még nem jelentős, de kétségtelen tény, hogy a párkapcsolatokon belüli aránya növekvő tendenciát mutat. Az élettársi kapcsolatnak két fő típusa ismert: az egyik a házasságkötést megelőző időszak „próbaházasság” jellegű párkapcsolati formája, a másik az újránházasság helyett választott élettársi viszony. Úgy tűnik hazánkban az utóbbi van terjedőben, és egyre több elvált, özvegy férfi és nő választja — racionális okok (lakás, anyagi) és korábbi rossz tapasztalatok miatt — az együttélésnek házasságkötéssel nem legalizált formáját.

A házasság, a család intézményének változását jelzi, hogy a megkötött házasságok instabilak, gyakran végződnek válással. Előfordulási gyakoriságukat tekintve Európa, illetve hazánk bizonyos mértékig ellentétes tendenciát mutat. Míg a hatvanas években a nyugat-európai országok többségében a házasságoknak legfeljebb 8-10 %-a végződött válással, napjainkra ez az arány egyes országokban a 40 %-ot is meghaladja. Az európai válási statisztikát húsz évvel ezelőtt Magyarország vezette a (a Szovjetunióval együtt). Mivel a hetvenes évek óta Nyugat-Európa számos országában ugrásszerűen növekedett a válások száma, hazánkban pedig alig emelkedett, így összességében kedvezőbb lett a helyzetünk és Európán belül a magas válásgyakoriságú országcsoportból a közepesek közé kerültünk.

Az utóbbi időben tapasztalható viszonylagos javulás ellenére Magyarország demográfiai helyzetét az elmúlt negyven évben folyamatosan a válások igen magas száma jellemezte. E társadalmi magatartás kialakulásában és elfogadásában kétségkívül szerepet játszanak

a II. világháborút követő évtizedek társadalmi, gazdasági rendszerével összefüggésbe hozható sajátosságok.

A HÁZASSÁGOK BÍRÓSÁGI ÚTON TÖRTÉNŐ MEGSZÜNTETÉSÉVEL kapcsolatos jogi szabályozás már az ötvenes évek elején megtörtént, és 1952-ben hatályba lépett az európai viszonylatban rendkívül liberális bontójog. E jogi szabályozás, mely kétségkívül a marxista eszmék megvalósulását is szolgálta (lásd Engels A család, a magántulajdon és az állam eredete c. munkájában megfogalmazott nézeteket), mégis csupán a feltételét teremtette meg annak, hogy a házaspárok konfliktusaik feloldásának e radikális formáját válasszák. A spontán és a felülről irányított társadalmi változások, a családok életébe történt erőszakos beavatkozások eredményezték, hogy az emberek egyre növekvő arányban éltek a törvény adta lehetőséggel, és ily módon a válás rövid idő alatt — a háború előtti közfelfogáshoz képest — a házasság befejezésének szokásos, elfogadott módjává vált.

A házasságok instabilitását előmozdító társadalmi folyamatok — felsorolásszerűen és mélyebb elemzés nélkül — a következők voltak. Talán első helyen említendő a nők tömeges, erőszakos munkába állítása, amelynek egyfelől az ipar részére olcsó és tömeges munkaerő biztosítása, másfelől pedig a tradicionális, hagyományos értékeket hordozó családmóddal felbomlasztása volt a célja. A kisgyermekes anyák 8 órás munkáját az állam a gyermekek igen korai életkorban történő közösségbe kényszerítésével, a gyermeknevelés alóli mentesítéssel igyekezett „kompenzálni”, ami számukra gyakorlatilag egészen felnőtté válásukig ismeretlenné tette a családi életet. A tradicionális családi milió hiánya következtében egy olyan generáció növekedett fel, amely lényegében soha nem látott megfelelő mintát maga előtt a harmonikus családi együttesre, és így nem szerzett gyakorlatot a családi élet mindennapi nehézségeinek, esetleges konfliktusainak kezelésében sem.

Az erőltetett, nem szerves fejlődési folyamat eredményeként létrejött társadalmi mobilitás, amely a szükséges iskolázottsági, kulturális ismeretek nélkül emelt át embereket egyik társadalmi rétegből a másikba, gyakran feldolgozhatatlan konfliktusokat eredményezett mind a mobilizálódó személy, mind házastársa, családja számára. A regionális mobilitás, ami elsősorban urbanizációt jelentett, szintén befolyásolta a házasságokkal kapcsolatos hagyományos értékrendet, egyfelől a válást liberálisabban megítélő városi minta átvételével, másfelől a falusi közösségek magatartásszabályozó, ellenőrző szerepének megszűnésével. Ehhez járult a kisparaszti gazdaság szétverésével földjéről elüldözött falusi munkaerő ingáztatása az épülő szocialista városokba és a szocialista iparba, ami a családi, háztartási kapcsolatok fellazulását, ellehetetlenülését eredményezte, s együtt járt a sok esetben már csak papíron létező házasságok tényleges bírósági felbontásával.

A fenti, lényegében külsődleges hatás mellett negatívan hatott a házasságok stabilitására az egyházak, a vallás befolyásoló szerepének központi akarat alapján történt visszaszorítására. A házasságot szentségként, felbonthatatlan kötelékként értelmező felfogás helyébe a szocialista erkölcs nevű értékrendszer lépett, amely a házasság intézményét két személy közötti ideiglenes, bármikor megszüntethető kapcsolatnak tekintette. A tradicionális, vallásos értékrend alapján álló házasságkép, a családi stabilitás

mindenáron történő megőrzésének igénye kispolgári attitűdnek, azaz csökkent értékű magatartásnak minősült. Ez az ideológia — melyet az állam hagyományos közhatalmi eszközrendszerén túl a média útján is terjesztettek — eszközül szolgált ahhoz, hogy a társadalom széles rétegeiben az objektív körülmények hatására amúgy is alacsony toleranciaszint tovább csökkenjen. A családi konfliktusok megoldására a házaspárok — elsősorban az emancipációs ideológiával félrevezetett nők — egyre gyakrabban éltek a válókereset beadásával akkor is, amikor ez a lépés nem állt összhangban a konfliktus súlyával és feloldhatóságával.

JÓL JELLEMZI A KIALAKULT HELYZETET, hogy a házastársak nemcsak egymásra, de gyermekeik érdekeire sincsenek tekintettel, hiszen a válások száma éppen a kisgyermeket, gyermekeket nevelő családok esetében emelkedett a legnagyobb mértékben. Gyermekek szülők válása a következő nemzedék házasságkötéseinek stabilitását is befolyásolhatja, amennyiben a családi szocializáció hatásaként a kisebb konfliktusok válás útján történő feloldása a szülői minta követelése révén elfogadott, természetes, morális aggályokat nélkülöző magatartássá válik. Ez hozzájárulhat egy önmagát erősítő folyamat kialakulásához és egy egoista, individualista értékrend elterjedéséhez, általánossá válásához.

A CSALÁDOK REPRODUKCIÓS FUNKCIÓJÁNAK ZAVARAI

A családok működészavarának további jelzője az ún. prokreatív funkció olyan mértékű visszaesése, amely már nem elégséges a társadalom reprodukciójához. A születési arányszám Magyarországon már századunk elején csökkenni kezdett, majd a második világháború után ez a folyamat felgyorsult, és az ötvenes évek vége, a hatvanas évek eleje óta a népesség nem termelődik újra.

Európa egészére jellemző tendencia a termékenység, a gyermekvállalási kedv csökkenése, de míg az európai országok többségében a háború után jelentős születési többlet, ún. „baby boom” alakult ki, és a visszaesés első jelei csak a hetvenes években mutatkoztak, addig hazánkban — részben a kommunista társadalompolitika következményeként — e negatív helyzet korábban alakult ki. A szociális beruházások és az egészségvédelem elhanyagolásán, a lehetetlen lakáspolitikán kívül mindazon társadalmi-gazdasági események, amelyek általában előidézték a családok instabilitását, hozzájárultak a gyermekvállalási kedv visszaeséséhez is.

A hagyományosan magasabb termékenységű eltartott női rétegek kényszerrel történő munkába állítása önmagában termékenység-csökkenést okozott. Erősítette ezt a hatást az emancipációs ideológia társadalmi, kisközösségi szintű, az oktatásban és a tömegkommunikációban folyt propagálása, amely a „csak” családanyai feladatokat vállaló nőket másodrendű állampolgárrá degradálta, és az önmegvalósításnak, az egyéni képességek kibontakoztatásának egyetlen lehetséges útját a nők munkavállalásában, gazdasági aktivitásban látta. Meg kell jegyezni, hogy a negyven évig tartó ideológiai nyomás ellenére a közvélemény túlnyomó többsége nem azonosult a nők reprodukciós funkcióit háttérbe szorító, degradáló hivatalos véleménnyel. A hetvenes évek óta folyó demográfiai, szociológiai kutatások eredményei egyértelműen azt bizonyítják, hogy a közvélemény — mind a férfiak, mind az érintett nők — a nők hagyományos családi, anyai szerepét

fontosabbnak tartva, inkább kényszermegoldásnak tekintik a kisgyermekes anyák munkavállalását. Megfogalmazódik, hogy az egyenjogúság eszményének az anyai hivatás és munkavállalás közötti szabad választás lehetőségét is magában kell foglalnia, vagyis az emancipáció érvényre jutását éppen az korlátozza, hogy a munkavállalás a nők számára nem választott alternatíva, hanem gazdasági kényszerűség.

AZ ÁTLAGOS GYERMEKSZÁM hazai csökkenésének a múlt rendszerben gyökerező tényezője a hagyományosan magas termékenységű mezőgazdasági népesség urbanizálása, és a kisparaszti gazdaságok felszámolása, ami a gyermek gazdasági, munkaerő funkcióját szüntette meg. Termékenységcsökkentő hatású továbbá a válások mind gyakoribb előfordulása, s napjainkban a házasságkötés nélküli együttélések emelkedő tendenciája. Európa számos országában — elsősorban a skandináv országokban — nincs számottevő különbség az élettársi kapcsolatok, illetve a házasságok termékenysége között. Hazánkban az élettársi kapcsolatok túlnyomó többségéből nem származik gyermek, s kutatásaink azt mutatják, a közvélemény toleranciája a nem legalizált kapcsolatoknál csak a terhesség bekövetkezéséig terjed, a gyermek megszületését csak házasságból tartják elfogadhatónak. Ezen társadalmi elvárásnak megfelelően hazánkban a házasságon kívül született gyermekek aránya hosszú évtizedeken keresztül hagyományosan alacsony volt (5-7%) és ezért nem minősíthető pozitív változásnak, hogy az utóbbi néhány évben a házasságon kívüli születések arányában szinte ugrásszerű emelkedés tapasztalható (13 %). A házasságon kívüli születések emelkedő tendenciája, gyakoribbá válása ugyanis egy önmagát erősítő folyamat kialakulását jelentheti; a növekvő gyakoriság a társadalom számára megszokottabbá teheti a házasságon kívüli gyermekvállalást, és ez a növekvő társadalmi elfogadottság az arányszámok újabb növekedését vonhatja maga után. Megítélésem szerint ez a folyamat a családi stabilitás további gyengülését, a hagyományos értékrend további, nem kívánatos átalakulását eredményezheti.

A népesedési és — ezen belül — a termékenységi magatartás változásának vizsgálatánál többször utaltunk rá, hogy Európa legtöbb országában, ha időeltolódással is, de a magyarországiéhoz hasonló folyamatok zajlottak le. A gyermekvállalási magatartás vonatkozásában ez úgy összegezzhető, hogy míg hazánk — az ismert okok miatt — az igen korán megkezdődött születési arányszámcsökkenés következtében a hatvanas és hetvenes években Európa legalacsonyabb termékenységű országai közé tartozott (a skandináv országokkal és az NSZK-val együtt), addig a nyolcvanas évekre relatív helyzetünk javult, éppen annak következtében, hogy a korábban magas születési gyakoriságot mutató országokban a gyermekvállalási kedv drasztikus visszaesése következett be (például a dél-európai országokban). Jelenleg hazánk Európa közepes termékenységű országai közé tartozik. Helyzetünk e viszonylagos javulása ellenére a magyarországi termékenység továbbra is alacsony, és nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját.

AZ ÁTLAGOS GYERMEKSZÁM CSÖKKENÉSÉHEZ — mind hazánkban, mind Európa többi országában — hozzájárult a családi értékrend változása, a gyermek családon belüli szerepének, jelentőségének módosulása. A családi értékrend materializálódása, az anyagi javak iránti igények kielégítésének primátusa nem független a vallás társadalmi magatartást befolyásoló szerepének visszaszorulásától. Míg azonban Európa számos országában ez egy lassú, évszázados folyamat eredménye volt, addig hazánkban egy

erőszakos, tűzzel-vassal végrehajtott ideológiai kampány következményének tudható be. Magyarország a második világháború előtt alapvetően keresztény, ezen belül elsősorban katolikus ország volt, ahol a társadalom erkölcsi értékrendjét direkt vagy indirekt formában az évezredek vallási tanítások határozták meg. Az egyház társadalmi jelenlétének, mozgásterének megfélemlítéssel párosult visszaszorítása, a vallásos eszmék minden eszközzel történt lejáratása egyes rétegekben igen gyorsan, a társadalom egészét tekintve azonban csak lassabban érte el a tervezett hatást. Negyven év elteltével elmondható, hogy a kommunista ideológia csatát veszített ugyan, de annyi „eredményt” kétségkívül felmutathat, hogy a tradicionális értékrend szétverésével egy morális vákuumot hozott létre, mely a családoknak megnehezíti a változó társadalmi-gazdasági viszonyok közötti eligazodást, az új élethelyzetek elfogadását, feldolgozását.

Szemléletes példája a gyermekvállalással, a gyermek elfogadásával kapcsolatos erkölcsi értékrend eltorzulásának a bekövetkezett terhességek megszakításának hazai és a volt szocialista országokra általánosan jellemző gyakorlata. A terhességmegszakítás kérdésével nemcsak a téma aktualitása miatt kívánok foglalkozni, hanem elsősorban azért, mert jól illusztrálja a vallási értékek kikapcsolásának magatartásformáló, magatartásromboló hatását, amely egy nehezen megállítható folyamatot indított el. A művi abortusz 1956-os liberalizálását követő abortusz-epidémia kialakulásában kétségkívül szerepet játszott az, hogy a teherbeesés megelőzését szolgáló fogamzásgátló eszközök az idő szerint hazánkban nem voltak hozzáférhetőek. A terhességmegszakítás a születésszabályozás elfogadott eszközévé vált, s ennek a társadalmi megítélésnek a kialakulásában vitathatatlanul közrejátszott, hogy a témával kapcsolatban fel sem vetődött — sajtóban és szakmai publikációkban — a keletkező új élet kioltása miatti erkölcsi aggodalom. A művi abortusz valláserkölcsi összefüggéseinek tudatos figyelmen kívül hagyása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a bekövetkezett terhesség megszakítása általános gyakorlat maradt akkor is, amikor a megelőzésre szolgáló hatékony eszközök széles körben, általánosan hozzáférhetővé váltak. E folyamat nemcsak hazánkban, hanem a volt szocialista országok többségében (Lengyelország kivételével) lejátszódott, s mindez oda vezetett, hogy napjainkban éles határvonal húzódik Európa nyugati és keleti része között a megszakított terhesség előfordulási gyakoriságát illetően. Éppen a lengyelországi alacsony abortuszmutatók bizonyítják, hogy a katolikus egyház társadalmi súlyának fennmaradása és a valláserkölcset életben tartása — a többi szocialista országgal azonos társadalmi-gazdasági rendszer és liberális abortuszszabályozás ellenére is — felelősségteljesebb egyéni és családi magatartást, döntéseket eredményezett.

EURÓPA NYUGATI RÉSZÉ ÉS A VOLT SZOCIALISTA ORSZÁGOK KÖZÖTT a legjelentősebb eltérés az ismételt terhességmegszakítások előfordulási gyakoriságában mutatkozik. Magyarországon például a terhességük megszakíttatására jelentkező nők mintegy ötven százaléka esett át már korábban hasonló beavatkozásra, s ez az arány még mindig kedvező a volt Szovjetunió mutatóihoz, gyakorlatához képest. Általános vélemény, hogy a művi abortuszok előfordulási gyakoriságának csökkentése elsődlegesen a felvilágosító tevékenység javítása, hatékonyabbá tétele útján érhető el. E megállapítás helytállósága nem vitatható, de hangsúlyozni szeretném, hogy ha a felvilágosítás továbbra is leszűkül a fogamzásgátlás technikai ismertetésére és a művi abortusz egészségügyi következményeinek bemutatására, eredményessége igencsak kétséges lesz. Világosan kell látni, hogy mind a fiatal, mind a már szülőképes korban lévő női nemzedék esetében a

terhességmegszakítással kapcsolatos megítélés, értékrend tekintetében olyan torzulás következett be, aminek helyreállítása igen lassú folyamat lesz, de amihez minél előbb hozzá kell kezdeni. A technikai ismeretek hiányának meghatározó szerepét kérdőjelezi meg a terhességmegszakítások előfordulási gyakoriságának a nők iskolai végzettsége szerinti megoszlása is. Az egyetemet, főiskolát végzett nők ugyanolyan arányban szakíttatják meg nem kívánt terhességüket, mint a legfeljebb általános iskolát végzettek, ami mögött nyilvánvalóan a két eltérő informáltsági szintű csoport hasonló értékrendje húzódik meg.

KÖVETKEZTETÉSEK

ÖSSZEFOGLALÓAN MEGÁLLAPÍTHATÓ, hogy a magyar családok jelenlegi helyzete, házasodási és gyermekvállalási magatartása, értékrendszere jelentős mértékben hordoz történelmi örökséget, főleg a II. világháborút követő évtizedek társadalmi-gazdasági rendszerével összefüggésbe hozható sajátosságokat. Ugyanakkor sok tekintetben — különösen ami a legutóbbi tendenciákat illeti — követi az európai trendeket. A magas válási arányszámokat és az alacsony születési gyakoriságot tekintve viszont megelőztük Európát; de ott a közelmúltban bekövetkezett negatív változások eredményeként hazánk relatív helyzete javult. A házasságkötések visszaesése Magyarországon később következett be, s így az évszázadokon át magas házasodási gyakoriságot mutató országok közül hazánk napjainkra a közepes nagyságrenddel jellemezhető országok közé sorolódott.

A család intézménye Magyarországon, ha nehézségekkel, működészavarokkal is, de túlélte az elmúlt negyven évet. A családok értékrendje az erőszakos bomlasztó hatások ellenére sok tekintetben még mindig egészségesebb, mint Európa számos országában. A posztmodern ideológiák igazán nem tudtak gyökeret eresztetni, lényegileg nem befolyásolták a házasodási és a gyermekvállalási magatartást. Ezt bizonyítja, hogy hazánkban a posztmodern ideológiával, az egyéni szabadság abszolutizálásával összefüggő tudatos gyermektelenség ismeretlen magatartásforma és minden házaspár gyermek vagy gyermekek világhozatalával és felnevelésével tervezi jövőendő életét.

Felvetődik a kérdés, hogy amennyiben hazánk az említett demográfiai mutatók tekintetében Európa középmezőnyéhez tartozik, miért jogos a kivételezett aggodalom a magyarság sorsa, jövője miatt. Tény, hogy az ország lakosainak száma a nyolcvanas évek eleje óta abszolút értelemben is csökken, ami csak részben magyarázható a születések alacsony számával, elsődlegesen a halálozások igen magas — európai viszonylatban a legmagasabb — gyakoriságára vezethető vissza. Népeségcsökkenés Európában Magyarországon kívül egyedül Németországban (korábban mind az NSZK-ban, mind az NDK-ban) fordul elő. Németországban e kérdésnek közel sem tulajdonítanak akkora jelentőséget, ami részben a nemzeti szocializmus pronatalista népesedéspolitikája miatti gátlásokkal, félelmekkel van összefüggésben, részben azzal, hogy egy közel 80 milliós Németország esetében a népeségcsökkenés kérdése, súlya másként vetődik fel. Egy tízmilliós országban, úgy érzem, a népeség fogyása miatti aggodalom igencsak megalapozott, mert az önmagukat folyamatosan egyre csökkenő szinten reprodukáló generációk végső soron a folyamat megállíthatatlanságához, visszafordíthatatlanságához vezethetnek el.

A népességcsökkenés megállítása elképzelhetetlen az egyedülállóan kedvezőtlen halandósági viszonyok javítása nélkül, de jelentőségében ugyanolyan súlyú a népesség reprodukciójához szükséges termelékenységi szint elérése és biztosítása is. A halandósági viszonyok javítása önmagában ugyanis — bár megállíthatja a népesség csökkenését — egy előregedett, innovációra kevésbé fogékony, megmerevedett társadalom kialakulásához, stabilizálódásához vezethet. A gyermekvállalási hajlandóság befolyásolása, ösztönzése elképzelhetetlen a tudatos, a gyermeknevelés feltételeit biztosító, megkönnyítő családpolitika, népesedéspolitika nélkül, de az is világos, hogy a gyermekvállalás nem kizárólagosan, sőt talán nem is elsősorban anyagi tényezők függvénye. A gyermekvállalást az anyagiakkal legalább azonos mértékben befolyásolja a társadalmi közhangulat, a gyermek vagy a gyermekek szerepe, jelentősége az egyén és a család életében, és egyéb nehezen definiálható emocionális, pszichikai, tudati tényezők.

A HIVATALOS CSALÁDPOLITIKÁNAK és a társadalom különböző szerveinek, szervezeteinek, társadalmi magatartást befolyásoló csoportjainak az a feladata, hogy a magyarságban még mindig jelen lévő egészséges elemeket erősítse, és az individualista családfelfogással szemben a hagyományos, szolidaritáson és áldozatvállaláson alapuló konzervatív családeshményt támogassa. Mindez azt is jelenti, hogy szakítani kell az anyagi támogatások elosztására szorítóközponti, a célokat és eszközöket felülről meghatározó családpolitika kizárólagosságával, és a befolyásolást szélesebb társadalmi alapokra kell helyezni. Ha tudomásul vesszük, hogy a családok reprodukciós funkciójának megvalósulása nem elsősorban a központi hatalom döntésétől függ, akkor biztosítani kell, hogy a társadalom intézményei (pl. az egyházi intézmények, az egészségügyi intézmények bizonyos formái — pszichológiai tanácsadás, családterápia stb.), valamint közösségi szerveződései részt vállalhassanak a családok stabilitásának megőrzésében, a hagyományos, legalizált együttélési formák fennmaradásában és megerősödésében, a gyermekvállalási magatartás befolyásolásában. E szerepvállalás kifejeződik a lakosság tudatának értékítéleteinek, szemléletének alakítását célzó aktivitásban és különféle szervezetek, szolgáltatások működtetésében. Csak egy ilyen, „társadalmiasított” családszemlélet léphet túl az elmúlt negyven év politikájának rombolásán.

Irodalomjegyzék

Fülep Lajos: A magyarság pusztulása. Népesedésrobbanás — egyke, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1982. 21-243. p. Cseh-Szombathy László: Népesedés és népesedéspolitika, tudományos konferencián elhangzott zárszó. Demográfia 1991.1-2 sz. 290-296. p. Cseh-Szombathy László: A családi értékek változása és vizsgálatuk lehetősége. Kézirat, 20 pp.